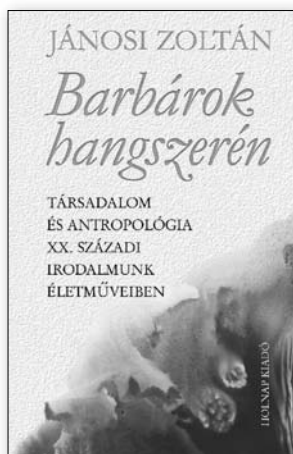

vábbb „az ország ormán lobogó Belzebub setét lelke”, a „Hotel Kempinski” és az „aranybarom”, az „Ejrópa mennyezetén dölyfölő csillagok” úgy idézik meg a 2002 és 2010 közötti idők némely egyéb dátumát, hogy azok a magyar nemzetpolitika által válnak értelmezhetővé, akárcsak a „kordon” szó a *Karácsony csillagában* (vagy a „gumibot” és a „gáz” a hiányzó 2007-es *Útravalóban*).

Ilyen szempontból is „tisztá sor” e versbeszéd annak, aki nyitott szemmel járt az elmúlt nyolc esztendő *versei* és *varangyai* között Magyarországon, vagy történetesen Kárpátalján, ahol – egyébként – Vári Fábíán László élt és írta a *Jég és korbács* verseit.

JÁNOSI ZOLTÁN
Barbárok hangszerén

Holnap Kiadó
Budapest, 2010

Erős Kinga

KISZOLGÁLTATOTT LÉTÜNK GYÖKEREI

„Hogyan is vessünk számot azzal a ténnyel, hogy az ember csak alig néhány éve fordult vissza egy sok millió évszázados, sok milliárd kilométeres úton, s hogy az ősi rétegek mélysége, ahonnan felmerült, kifürkészhetetlen, mintha »jöttének« legeslegutolsó szakaszát sikerült volna kiásnia?” – idézi Michel Deguy francia költőt, gondolkodót Jánosi Zoltán a könyvhét alkalmából megjelent *Barbárok hangszerén*

című kötetének egyik tanulmányában. Deguy szavait azért is érdemes kiragadni, mert kérdésével éppen arra mutat rá, ami Jánosi Zoltánt is foglalkoztatta irodalomtudósként és gondolkodóként, amikor a *Társadalom és antropológia XX. századi irodalmunk életműveiben* alcímet adta kötetének. Jánosi tanulmányai, mint csillogó gyöngy-sor elemei, három fejezetbe fűzve sokrétűen világítják meg azt a tény-t, hogy az archaikus népi kultúrából táplálkozó irodalmi törekvések világképe, összetett, egyetemes érvényű és időszerű értelme miként mutatkozik meg Krúdy Gyula, József Attila, Móricz Zsigmond, Tamási Áron, Sütő András, Nagy László, Szécsi Margit, Illyés Gyula, Németh László, Sinka István, Szilágyi Domokos, Csoóri Sándor, Lázár Ervin, Ágh István vagy Szócs Géza műveiben. Gazdagon tárja fel e kötet a mitikus karakterű és lényegű művészi gondolkodás- és kifejezésforma egyes vonásait, rámutatva, hogy miként hatnak a népi és a primitív művészet alkotásai azon művészekre, akik mernek játszani a „barbárok hangszerén”.

Az irodalomtudós éles megfigyelőképessége, az a gondolkodói merészség, amelynek révén párhuzamba mer állítani különféle tényeket és nem tart attól, hogy a következtetések esetleg nem illeszkednek valamely kurrens elméletbe, továbbá az a tény, hogy felismeréseit pontosan körülírva és olvasmányosan tárja olvasója elé, teszik igazán rokonszenves vállalkozássá Jánosi Zoltán tanulmánykötetét. A gondolkodó merészsége nyilvánul meg a *Fajgató paradigmák – A népi írók és a harmadik világ* című tanulmányában is, hiszen az alcím első olvasatra abszurdnak is tűnhet – miként ezt maga is elismeri –, mégis nehéz lenne vitába szállni azokkal az észrevételekkel és tényekkel, amelyeket felhoz. Jánosi leszögezi, hogy bár Magyarország sohasem volt gyarmat, mégis „a magyarországi tudományos közgondolkodással szemben – és igazolva Jameson, Navarro és A. Gergely András itt csak vázolt későbbi sejtéseit –, a húszas-harmincas, majd a későbbi évek, évtizedek népi irodalmába tekintés számos elemében igazolja a harmadik világ kultúrájával rokon társadalmi és szemléleti vektorok jelenlétét irodalmunkban”. A *Barbárok hangszerén* tanulmányai a konkrét alkotók és művek vizsgálatakor a *Fajgató paradigmák* felvetéseit, észrevételeit és megállapításait tükrözve és igazolva állapítják meg és mutatják be, hogy a magyarországi és határon túli magyar irodalomban alkotói módszerként, esztétikai tartalomként, művészi szemléletként és témaként a harmadik világgal analóg elemek jelentek meg.

Ez a felismerés szemben áll azzal a gondolkodói hagyománnyal, amely „a magyar kultúrát és benne az irodalmat is folyamatosan a »művelt nyugat« szellemi állapotához, eredményeihez vagy útmutatásaihoz mérte”. Így érthető meg igazán, hogy a kizárólag nyugatcentrikus nézőpontok felől a népi írók és azon alkotók, akik az archaikus népi kultúrából (is) táplálkoztak, miért nem kaptak a világ-irodalmi porondon nagyobb figyelmet. Miközben könnyen belátható, hogy ugyanezen alkotók művei miként szervesülnek a világirodalom kortárs törekvéseibe – igaz, nem a német orientációjába. Jánosi Zoltán rámutat: Illyés Gyula, Németh László vagy Sinka István alkotói szemléletmódja és művei a példák arra, hogy valóságos párhuzam mutatkozik a harmadik világ irodalma és a mi irodalmunk között a történelmi párhuzamok, a tematikai hasonlóságok, valamint az esztétikai és poétikai kategóriák tekintetében. Hiszen „e népi költők Afrikában vagy Magyarországon – szinte kulturális antropológiai sűrítményként – egy univerzális emberi alaphelyzetet és egy népréteg vagy nép sorsát közvetítő, mélyről jövő kitörési akaratot, az önfelmutatás létjogát testesítik meg”. Jánosi más-más módon, de lényegét tekintve változatlanul hangsúlyozza a kötet több tanulmányában, hogy García Márquez *Száz év magányának* megjelenésével valami kizökkent a megszokott kerékvágásból, hiszen „ennek a regénynek és más dél-amerikai műveknek alapján egy egész értelmezői iskola született Latin-Amerikában, amelynek lényege, hogy kétségbe vonja a világ-irodalom kizárólagosan nyugati típusú hegemoniáját.” Többször említi a Márquez regénye és a népi íróink között felfedezhető analógiákat, mint amelyek egyszerre mutatnak rá a távoli világok hasonló szituációira, emberi reakcióira, valamint föltárja azokat a kapcsolódási pontokat, amelyekeken keresztül a népi írók közül többen (Illyés, Sinka, Németh stb.) az egyetemes irodalomtörténet mítoszokat és a folklórt integráló áramlataiba illeszkednek. Bár Illyés kapcsán jegyzi meg, meglátása több alkotónk szemléletére igaz: „Esztétikai gondolkodásába olyannyira meghatározó mértékben épült be a harmadik világ alkotóinak számos műve, hogy gyakran ezekhez viszonyítja a magyar irodalom egyes jelenségeit is.”

Jánosi fontos és érdekes meglátása, hogy Európa peremvidékein, tehát a „második világban” is (a volt szocialista országokra való gyakori hivatkozás ez) hasonló módon bontakoztak ki a folklór mélyről jövő magatartás-üzenetei alapján azok a cselekvő költői magatartások, amelyeket a belső társadalmi feszültség éppúgy motivált, mint

a nyugattól fenyegetett nemzeti identitás védelmének igénye. Ily módon a szociális és társadalmi érzékenység, valamint a nemzeti sorskérdésekre való összpontosítás analóg gyökereit nem nehéz felismernünk a harmadik világ, a posztkoloniális irodalom és népi íróink művészi törekvéseiben. Ezen a ponton azt is jeleznünk kell, amire Jánosi pontos hivatkozásokkal világosan rámutat, hogy a posztmodern irodalomesztétika Latin-Amerikára vonatkozó téziseiben megjelennek olyan korábban mellőzött értékfogalmak, mint a szociális érzékenység, az irodalmi művek morális és politikai síkú analízise. Ide kívánczik a Jánosi által is idézett Almási Miklós *A posztmodern halála* című tanulmányából kiemelt mondat: „A posztmodern (elhallgatott, de hallgatólagosan feltételezett) humanista kozmoszában a játéktér ott ér véget, ahol a másik ember szenvedése kezdődik.” Ezért (is) joggal merül fel a kérdés, hogy az utóbbi évtizedek irodalmi diskurzusaiban a nyugat-európai humanizmus és univerzalizmus képes volt-e, képes-e feltárni a lehetőségeiben – mint a megértő saját lehetőségében – megmutatkozó emberi létet, vagyis képes-e a mai világtapasztalatunk eseményhorizontján érvényes kérdéseket és válaszokat intézni hozzánk? Látnunk kell, hogy a posztkoloniális gondolatban az euroatlanti kánon bírálata nem öncél. Sokkal inkább vállalkozás arra, hogy megnyissa az utat a hasonlóság politikájának (és poétikájának) lehetőségeiről való gondolkodás előtt. A hasonlóság politikája előfeltételezi a Másiknak és a másik különbözőségének az elismerését. Ez a figyelem úgy irányul az emberre, hogy létmódjának sajátos vetületeit és vonásait egy másfajta, vagy ha teszik, új perspektívából kutatja és mutatja be, amelynek kiindulópontja az, hogy a másikat szükségképpen embernek ismeri el, olyan embernek, aki drámai lény, s ezáltal léte kiszolgáltatott a szenvedésnek.

Jánosi Zoltán könyvének szintén megkerülhetetlen tanulmánya – melynek alapgondolata a kötet számos írását beragyogja – a *Kőbegezdű*, amely a bartóki modell irodalmi hatástörténetét vizsgálja elsősorban a líra műnemére alapozva, és hangsúlyozva, hogy az irodalmi bartókiság sokkal összetettebb jelenség, mint annak zenei modellje. „A Németh Lászlótól nevet kapott jelenség mögött egy átfogó líratörténeti vonatkozásrendszer, sok elemében tehát egységes tendencia sejthető: ami az irodalomban elkezdődött már jóval Bartók életműve előtt, s folytatódott utána is. S ami épp azért fogható meg és modellezhető Bartók révén, mert zenéje évszázadok óta bontakozó, s a magyar költészetben is már a XVI. század közepétől nyiladozó művé-

szi jelenségrendszer, folyamatot sűrít és tesz evidenciává.” Fontos meglátása e tanulmánynak, hogy rámutat: ahogyan Bartók zenéje magában hordozza a helyi és a globális, az ősi és a modern egységét, irodalmunkban hasonlóképpen olyan művek jöttek létre, amelyek az etnográfiai örökségből merítve „nem csak a magyar, hanem a világ-kultúrába is bekapcsolódtak”.

Jánosi tanulmánya Németh mellett Tamási szerepére is felhívja a figyelmet, hiszen mint írja, az erdélyi prózaíró a bartóki modell poétikai kibontakozása tekintetében megkerülhetetlen, mivel ő mutatta be, miként lehet integrálni a folklór legarchaikusabb rétegeit – a nyelvi elemeket éppúgy, mint a hiedelemvilágot – a modern művészi kifejezésrendszerbe. József Attila költészetéről szólva kiemeli, hogy fantasztikus szintetizáló képessége révén számos műfajban a bartóki szellem hatására alkot újat, a népköltészet és az archaikus hagyomány, valamint az egyetemes kultúra kincseiből merítve. Hasonló igényű szintetizáló gesztus jellemzi Weöres líráját is, s mint Jánosi felhívja rá a figyelmet, a *Magyar etűdök*, a *Bartók suite*, az *Ócska sírversek* és a *Rongyszőnyeg* mind arról tanúskodnak, hogy Weöres „a világ archaikus, primitív és népköltészetét igazi bartóki mozdulatokkal, ezernyi csatornán áramoltatja be műveibe”. A bartóki hatás Juhász Ferenc, Nagy László, Szilágyi Domokos és Kányádi Sándor költészetében már inkább szintetizáló modellként jelenik meg, amelyben „az emberiség időben és térben mind távolabbra nyúló és mind teljesebb retrospektív önismereti igénye nyilvánul meg”. Itt kell megjegyeznünk azt is, hogy a kötet címadó tanulmánya Szilágyi Domokos költészetének folklórszintéziséről szólva hangsúlyozza: nagy verseiben Bartókéhoz hasonló eszközökkel, de már más gondolkodói pozícióban, a népi világtól elrugaszkodva „a problémákkal teli, a kételyekkel átítatott teljes létet mutatja fel”. Szilágyi számos nemzedéktársáról szólva, így a fent említettek mellett Ágh István, Csoóri Sándor vagy a Kilencek közül többek líráját szem előtt tartva jegyzi meg, hogy ezen alkotók poétikai törekvéseikben „az archaikum globális jeltárából merítve teszik fel vagy válaszolják meg a maguk behatároltabb társadalmi körének s nemzeti állapotának (vagy történetének) aktuális és távlatosabb létkérdéseit”.

Jánosi kötetének e két kulcstanulmányát olvasva könnyen belátható, hogy maga a „bartóki modell” párhuzamba állítható a világ távoli pontjain, leginkább a latin-amerikai irodalomban megjelenő szemléleti törekvésekkel. Ennek a szemléleti tágasságnak – amely-

nek birtokosa Jánosi Zoltán – legrokonszenvesebb eleme és legfontosabb jegye az, hogy irodalmunk jelentős életműveit és értékeit a kor ellenkező előjelű kihívásaival szemben is képes felmutatni és érvényre juttatni azáltal, hogy minden mellébeszélés nélkül, tiszta gondolatmenettel érvel és körültekintően következtet.